

Az Ekevasba fogott madárszárny – Kondor Béla a repülés vonzásában című kiállítás megnyitószövege

/elhangzott: Tomory Lajos Múzeum – Herrich-Kiss villa
(1181 Budapest, Margó Tivadar u. 116–118.), 2018. november 14-én/

Amikor elfogadtam a Tomory Lajos Múzeum megtisztelő felkérését az *Ekevasba fogott madárszárny – Kondor Béla a repülés vonzásában* című új állandó kiállításuk megnyitására és az emlékszoba átadására, nem annyira a saját személyem, mint inkább a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány nevében fogadtam el, amelynek művészettörténész munkatársa vagyok. Az Alapítvány ugyanis évek óta elkötelezetten törekszik Kondor Béla művészi örökségének feltárására, megóvására és elismertetésére. Ennek a vállalkozásnak a motorja az Alapítvány kuratóriumi elnöke, Fertőszögi Péter, szíve-lelke pedig a művész testvére, Kondor Mária, a szellemi és művészi hagyaték féltő gondozója. Elsősorban az ő érdemük, hogy az Alapítvány 2006-ban a Kogart Házban, 2016-ban Hódmezővásárhelyen és 2017-ben a Várkert Bazár Testőrpalotájában nagyszabású életmű-kiállítást rendezett reprezentatív katalógussal, illetve tanulmánykötettel. Jómagam ez utóbbi kiállításhoz kötődő kuratori, kiadványszerkesztői és tanulmányírói munkáim révén merültem el mélyebben a Kondor-kutatásban.

E kiállítás főcíme: *Ekevasba fogott madárszárny*. Az egyetlen Kondor Bélának még életében megjelent verseskötete, az 1971-es *Boldogságtöredék* első ciklusa, továbbá a ciklus *Hullámok* című versének utolsó sora. Két össze nem illő jelenség, a földi és égi szféra váratlan találkozása, ami lényegében a szürrealizmus (René Magritte után szabadon). Talán valóban ilyen kibékíthetetlen kettősség jellemezte Kondor Bélát, de művészetében egymást szolgálta e kettő: a szántás és a szárnyalás.

Az emlékezéshez és Kondor Béla művészete előtti tisztelgéshez különösen méltó helyen, Pestszentlőrincen vagyunk, Kondor Béla szülőföldjén, ahol 1931 és 1944 között, születésétől mintegy 13 éves koráig élt. Meghatározó életkorban és meghatározó történelmi korban. Ma Budapest 18. kerülete, de akkor önálló nagyközség, majd megyei város: falusias porták, kisvárosi földszintes házak és gyártelepek festői elegye. A Wlassics utca 36. szám alatt „épített kölcsönökből, koplalásból kis családi házat az apja” – írja egy újságíró 1960-ban.¹ Édesapja volt

¹ Pesold Ferenc: A fekete macska, a kiállítás izgalmi, a bepólyált láb. Egy délelőtt Kondor Béla műtermében, *Esti Hírlap*, 1960. március 25.

félelmet és bár mindig irtózott a kegyetlenségtől, az erőszaktól, sem fenyegetéssel, sem szép szóval, könyörgéssel nem lehetett rábírní, hogy lemondjon a légi csaták lenyűgöző izgalmáról.”

Az apa végül Balatonszemesre költöztette a családot, Kondor Béla pedig letett pilóta-álmairól. De a repülés – a rá olyannyira jellemző ambivalens módon – meghatározó témája lett művészetének. Sőt nemcsak témája, hanem átvitt értelemben képeinek szervező elve is a fölemelkedés – lehanyatlás dialektikájában. Műveiben a repülés egyszerre jelenik meg, mint a levegő meghódítása, a technika győzelme a természet felett, ugyanakkor, mint légicsata, bombázás, légikatasztrófa. De a repülés nemcsak repülőgépek, hanem repülő lények: angyalok, szárnyas emberek, szárnyatlan angyalok; valamint repülő gépszörnyek formájában is felbukkan, ahogy az itt kiállított műveken is látható.

A Férfifej repülőgéppel című litográfián talán éppen Louis Blériot-nak állít emléket, aki elsőként repülte át 1909-ben a La Manche-csatornát. De egyben saját gyerekkori álmának is emlékműve, amikor kisfiúként pilóta akart lenni. Talán a magyar irodalom első science-fiction regénye Jókai Mór 1872–74 között írt *A jövő század regénye*. Ebben a műben a repülőgép, mint a furfangos székely Tatrangi Dávid találmánya, győzelemre vezeti a magyar seregeket a megszálló hatalmakkal szemben. Kondor pókhálófinom ceruzarajzán a kétféle hadviselés, a lovasság és a légierő találkozásából eredő káosz bontakozik ki. A vitorlázógépekre emlékeztető repülő madárrajként röpködnek, míg alattuk lovak és lovasok gubancolódnak össze. Az emberarcú vezérgép előre mutató karral irányítja a rajt. A *Bombázás* című „szörnyen szép” olajfestményen a repülőgép már az önműködő, személytelen hatalom gépezete. Miközben az égre arany-ezüst fényben irizáló mintázatot rajzol, karakteréből bombákat dob a békés tájra, melyre otthonok kapuja és gyerekek árnya rajzolódik. A repülőgép jelentette fenyegetést hasonlóan átérző Radnóti Miklós sorait idézve:

**„szemed kékjét csodáltam épp az égen,
de elborult s a bombák fönt a gépben
zuhanni vágytak. Ellenükre élek...”**

(Levél a hitveshez)

A nagy madár vagy *Repülő sárkány* című rézkarcon az ember alkotta repülő gépszörny öntudatra ébredve teremtője ellen fordul. Bosch és Grünewald gótikus démonaiból és a modern robottechnika elemeiből gyúrt kibernetikus szörnyszülött ragadozó pofáját az otthon

szűk terében heverő, önfeledten teknőssével játszó meztelen női szépség felé tátja. Fölötte szárnyra kapott emberalakok, de mögötte már zuhanó gépek és emberek egymásba égett masszája. A rém fölött mintha maga Daidalosz lebegne, ahogy tehetetlenül nézi, mivé torzult alkotása. Az *Égi háború* című rézkarcon már apokaliptikus dimenziót ölt a küzdelem ember és gép, ember és világ között. A földön az 1. világháborús Hősök sírjából feltámadt katonák masíroznak. A közeli vár / város légelhárító ütegei lövöldöznek az égre egy semmibe nyúló függőhíd szélén. Az égbolton, mintha a pokol kapuja nyílt volna meg: az örvénylő küzdelemben kétfedelű vadászgépek csapódnak egymásba, a meztelen alakokat propellerek aprítják, egy antropomorf helikopter és géprovarok támadnak rájuk.

Ezekkel a pokoli látomásokkal szállnak szembe az emlékszoba falán a meghitt pillanatok fényképfelvételei. Az egyikén Kondor Béla éppen harmóniumán játszik, miközben a háttérben első felesége, Kaufmann Ágota figyel. A felvételt Molnár Edit készítette 1957. június 6-án, első találkozásukkor, amely tartós barátsággá mélyült. A művészeti életbe üstökösként berobbanó Kondor itt még telve reményekkel, harcos önbizalommal, még házassága egén sem tornyosodnak azok a viharfellegek, melyek válásukhoz vezettek 1959-ben. Kondor viszonya a zenéhez éppolyan intenzív és impulzív volt, mint minden tevékenységéhez: nem kottából játszott, hanem improvizált és mint homo ludens, másképp örök barkácsoló, maga is készített hangszereket lopótökből, szilfából. A zenélés egyben a baráti összejövetelek szerves része volt. A közhiedelemmel ellentétben igazi, mély barátság fűzte a legkülönbözőbb emberekhez: képzőművészekhez, zenészekhez, építészekhez, nyelvészekhez, művészettörténészekhez, költőkhöz. Ebből a körből kiemelkedik az emlékszobában megidézett ezüstglóriás hajú Nagy László és felesége, a szintén pestszentlőrinci születésű Szécsi Margit alakja.

A másik felvételen félkönyékre dőlve, olvasás közben láthatjuk, ujjai között az elmaradhatatlan füstölgő cigaretta. A felszálló karcsú füst a könyvespolc alá szorított rajzok és a könyvek kupaca felé tart. Kondor olvasottsága legendás volt, de műveltsége nem szisztematikusan felépített katedrális, hanem földrajzi adottságait (értsd: hajlamait) követő város a maga girbe-gurba utcáival, szűk sikátoraival, váratlanul feltáruló tereivel. Egyaránt forgatta a vaskos művészeti albumokat és a barkácsfolyóiratokat, valamint a látomásos, misztikus irodalom gyöngyszemeit, mint Emanuel Swedenborg állítólag személyes tapasztalatai alapján íródott *Menny és Pokol* című könyvét, vagy a magánmitológiát teremtő költő és festő William Blake

Verseit és próféciáit, akinek *Menny és Pokol házassága* című opusa grafikai sorozat alkotására ihlette.

Jól látható, hogy Kondor a fényképen nagy elődje, Vincent Van Gogh összegyűjtött leveleit olvassa. Van Gogh a posztimpresszionista zseni nemcsak zaklatott öntörvényűségében rokonlélek Kondorral, hanem a művészettörténet nagy mesterei iránti érzékeny és értő viszonya miatt is, ahogy például testvéréhez, Theóhoz írt leveleiben szülőhazája, Hollandia két leghíresebb művészeről, Vermeer van Delftről és Rembrandtról ír. Németh Lajos, a korszak egyik legképzettebb művészettörténésze, Kondor Béla barátja, művészetének avatott ismerője, szintén Van Gogh egyik utolsó leveléből idézve kezdi Kondor Béláról szóló 1964-es tanulmányát:

„Vállald férfiasan a magad részét, és menj rendületlenül a célod felé. Mi művészek a mai társadalomban csak összetört korsók vagyunk.”⁴

Talán tudatos utalás egy Kondor által is idézett részletre, erőt adó biztatás, vagy egyszerűen zseniális összecsengése két szellemnek.

Zárszóként: habár Kondor Béla gyakran haragban állt a világgal és önmagával, és számtalan művén megjelenik az apokalipszis, amikor eljön a Dies Irae, a Harag Napja, mégsem haragját hagyta ránk örökül. A groteszk világot pellengérré állító, eget és poklot megidéző művészete inkább engesztelő áldozat és a művészet megváltó katarzisa. *Boldogságtöredék* címet adta verseskötetének egyszerre utalva arra, hogy a boldogság mindig töredékes, de arra is, hogy a boldogságból mindig marad valami töredék, még a legnagyobb boldogtalanság idején is. Úgy hiszem, ezzel a szelíd bölcsességgel távozott, amikor örökre elszunnyadt keresztbe vetett lábbal heverve az ágyán egy macskákról szóló könyv olvasása közben.

Marosvölgyi Gábor
művészettörténész
(Kovács Gábor Művészeti Alapítvány)

⁴ Németh Lajos: Kondor Béla művészetéről, *Művészet*, 1964. április (24–27)